

એક દિવસનો રાજા

એક જમાનો એવો હતો જ્યારે વડીલો રૂઢિપૂજક હતા. પ્રણાલિકાભંગ તેમને પસંદ નહોતો. સિદ્ધાંતપ્રેમી યુવક-યુવતીઓનું આ વડીલશાહી પાસે કંઈ ચાલતું નહીં. ભૌતિક મૂલ્યો અને સમાજના ડર સામે તેમને ઝૂકી જવું પડ્યું. કંઈ કંઈ નવું કરી બતાવવાના અને આદર્શમય જીવન જીવવાના તેમના અરમાન અધૂરા જ રહી જતા.

આજે જમાનો બદલાઈ ગયો છે - મારી ભૂલ થઈ, પરિસ્થિતિ નથી બદલાઈ, પાત્રો બદલાઈ ગયાં છે. એનું એ નાટક ફરી વાર ભજવાઈ રહ્યું છે, ફરક માત્ર એટલો જ છે કે ખલપાત્રની ભૂમિકા નાયક ભજવે છે અને નાયક-નાયિકાની ભૂમિકા ખલપાત્રો ભજવે છે.

રંગભૂમિ ઘેર ઘેર છે. ઋતુ મુખ્યત્વે લગ્નની હોય છે.

યાદ આવ્યું ને? પહેલાં વર કે વધૂનો આગ્રહ રહેતો કે લગ્ન સાદાઈથી થવાં જોઈએ. આજે એ આગ્રહ જુદી દિશામાં વળ્યો છે. હમણાં જ એક સંબંધીને ત્યાં લગ્ન ઉજવાયાં. દીકરો મનગમતી કન્યા પસંદ કરી લાવ્યો હતો. માતાપિતાએ તો ફક્ત સંમતિ જ આપવાની હતી. મને-કમને સંમતિ અપાઈ. આજકાલ ઘણાં બધાં માબાપ બદલાયેલો જમાનો પારખીને મોટા ભાગે સંમતિ આપી જ દેતાં હોય છે.

પછી નાટક શરૂ થયું.

અંક પહેલો

વરરાજા ઉવાચ - હોલમાં રિસેપ્શન જામશે નહીં. ખુલ્લી જગ્યા લખાવી લો. પિતાએ ડરતાં ડરતાં કહ્યું - ખુલ્લી જગ્યામાં ડેકોરેશનનો ખર્ચ વધારે આવશે. તકિયા કલામ: (વરરાજાને મોઢેથી) લગ્ન તો જિંદગીમાં એક જ વાર આવે છે. જોજો ન્યાતની વાડી ન લખાવતા. મોટું મેદાન જોઈશે.

વારુ, ભાઈ! મોટું મેદાન ભાડે મેળવાયું. થિયરમની પાછળ કોરોલરી આવે છે તેમ મેદાનની પાછળ ડેકોરેટર અને ડેકોરેટરની પાછળ કેટરરનું પણ

નક્કી થયું. વાનગીઓ વરરાજાની પસંદગીની હતી. બિલ અલબત્ત વરરાજાના બાપને ભરવાનું હતું.

અંક બીજો

વરરાજા ઉવાચ: કંકોતરી છપાવવાની છે. ડિઝાઇન હું જ પસંદ કરીશ. પિતાએ નબળી દલીલ કરી જોઈ - આ તો લગભગ વીસેક રૂપિયાની થશે.

જવાબમાં તકિયા કલામ - લગ્ન તો જિંદગીમાં એક જ વાર આવે છે.

પિતા ઝૂકી ગયા. વીસ રૂપિયાવાળી કંકોતરી છપાવા લાગી.

આમંત્રિતોની યાદીમાંથી સગાંનાં નામ કાઢી નાખવાનું અને મિત્રો, મિત્રોના મિત્રો તથા મિત્રોના મિત્રોના મિત્રોનાં નામ ઉમેરવાનું ભગીરથ કાર્ય વરરાજાએ ઉપાડ્યું અને ક્રોધ, રીસ, અબોલા આદિ શસ્ત્રોથી પાર પાડ્યું.

આ જ અંકમાં વરરાજા માટે વસ્ત્રોની તથા દાગીનાની પસંદગી અને ખરીદીનો બનાવ પણ બન્યો. પહેલાંના વરરાજાઓ દાગીના પહેરતાં શરમાતા અને તેમને પટાવી-ફેસલાવીને શણગારવામાં આવતા. જ્યારે આજે છોકરીઓ કરતાં પણ અધિક ઉત્સાહ દાખવીને વરરાજાઓ માત્ર વીંટી નહીં પણ ચેઇન-લોકિટ સુધ્યાં બનાવડાવે છે. વધારે હોંશીલા વળી હાથે પહેરવાનાં નામ લાગેલાં બ્રેસલેટ પણ કરાવે છે. જેમ વધારે વજનદાર તેમ વધારે સરસ એવી તેમની માન્યતા છે. દેહના સૌંદર્યવર્ધન માટે તેઓ ખાસ બ્યૂટીપાર્લરની મુલાકાત લે છે અને માથાના વાળના આકારપ્રકાર વિશે સાવધાની દાખવે છે. ચહેરા પર જાતજાતની ક્રિયાઓ થાય તેમાં તેમને કશું જ સ્ત્રૈણ લાગતું નથી. અને કપડાં?

વાત જ મૂકી દો!

લગ્નનો સૂટ સિવડાવવા એક આંટો બેંગકોક મારી આવવાનું સસ્તું પડે એવું જ્યારે મેં પહેલી વાર સાંભળ્યું ત્યારે કાનમાં તમરાં બોલી ગયાં હતાં.

હવે નથી બોલતાં. આવાં વાક્યો અનેક વાર સાંભળી ચૂકી છું. હશે- કદાચ સસ્તું પડતું પણ હશે, આ બધી વાતમાં આપણે અજાણ કહેવાઈએ એમ સમજીને મન વાળું છું.

અંક નંબર ત્રણ

આ ઘણો જ મોટો અને રસપ્રદ અંક છે. આમાં ફોટોગ્રાફર અને લગ્નનો અનિવાર્ય સંબંધ પિતાને સમજાવવામાં આવે છે. વિડિયો કેસેટ ઉતરાવવાનું કેટલું સસ્તું પડે તે પણ કહેવામાં આવે છે.

“લગ્નપ્રસંગે ગાયક-ગાયિકાનું વૃંદ ન હોય તો લગ્ન ક્યાંથી શોભે?” વર પૂછે છે.

વરના પિતા માથું ખંજવાળે છે.

તકિયા કલામ - લગ્ન તો જિંદગીમાં એક જ વાર આવે છે.

ખરી વાત! વરના પિતા શરણાગતિ સ્વીકારે છે. લગ્નને લગતાં રાસગરબા અને સંગીતના જલસા જેવાં ફંક્શન અને તે પ્રસંગે થનાર ખાણીપીણીના ખર્ચનો હિસાબ કરવા માંડે છે.

હાશ! કરીને તે જરાક માથું ઊંચું કરવા જાય ત્યાં બીજી બે જોરદાર માગણી આવી પડે છે. લગ્ન પછી જુદો ખંડ જોઈશે. તે ખંડને ભોંયથી માંડીને છત લગી ઉખેડી નાખીને સદંતર નવો કરવો જોઈશે. નવુંનકોર ફર્નિચર લાવવું જોઈશે. આ ઓરડો લોક કરવામાં આવશે અને તેની લેંચ કી વરરાજા તથા નવવધૂ પાસે જ રહેશે.

આ તબક્કે વરના પિતાની આર્થિક સ્થિતિ સંગીન હશે તો પણ તે ધ્રૂજી ઊઠશે. મુંબઈની સંકડાશમાં આ માગણીને પહોંચી વળતાં તેને ધોળે દિવસે તારા દેખાશે.

છતાં માની લો કે કોઈ પણ રીતે તે વરરાજાની આ માગણી સંતોષી લે અને પોતાના ઘરને સુતાર, પ્લમ્બર તથા કડિયા રંગારીનું રણમેદાન બનાવી દે તો પણ તેની મુસીબતોનો અંત આવતો નથી.

છેલ્લી માગણી જોરદાર છે.

લગ્નને દિવસે કોઈ પણ ભપકાદાર હોટલમાં વરરાજા માટે રૂમ બુક કરાવો તથા હનીમૂનના આયોજન માટે પૈસા આપો.

ભલભલા મહારથી અહીં ભોંયભેગા થઈ જાય છે. હજારો રૂપિયાનું પાણી કર્યા સિવાય ગૃહસ્થાશ્રમના શ્રીગણેશ થઈ જ ન શકે એ વિચાર મગજમાં કોઈ રીતે પેસતો નથી.

પણ એ તે કંઈ ચાલે?

લગ્ન તો જીવનમાં એક જ વાર આવે છે ને! (આપણે ઈચ્છીએ કે આ લગ્ન ચિરસ્થાયી નીવડે. એક અને અનન્ય રહે... આપણે ચાલો ને, એમ પણ ઈચ્છીએ કે નવું જોડું ખૂબ સુખી રહે. પણ શું આજના જમાનામાં એ પણ શક્ય નથી કે આટલી ધામધૂમથી કરવામાં આવેલાં લગ્ન લાંબો સમય ના ટકે અને વળી પાછું લગ્નવિચ્છેદ અને બીજાં લગ્નનું ચક્કર ચાલુ થઈ જાય?)

જવા દો, વરરાજાને આવી વાત કદાચ ન ગમે. પણ આપણે શું તેને એટલું યાદ ન કરાવી શકીએ કે ભાઈ, દેવાળું પણ જીવનમાં એક જ વાર નીકળે છે?

એક દિવસ માટે હે વરરાજા! ભલે તું રાજા થા, પણ શું તારે આવતી કાલે આ રાજાપદનો ત્યાગ નથી કરવાનો? તારા કુટુંબની આ લગ્નને કારણે કથળેલી આર્થિક સ્થિતિની અસર સીધી યા આડકતરી રીતે તને નથી થવાની? જો તારે ભાઈબહેન હોય તો તેમનાં લગ્ન પણ તેં આંકેલા ચીલા પ્રમાણે જ થશે એનો તને વિચાર નથી આવતો? સાદાઈથી લગ્ન થાય તો તારા રાજાપણમાં શી ખામી આવી જાય એનો તેં વિચાર કર્યો છે? ભવિષ્યમાં તારા લગ્નના ફોટાનાં આલ્બમ કે વિડિયો કેસેટ કોઈ જોવા તૈયાર નથી થવાનું એનો તને ખ્યાલ છે? જરા થોભ, અને વિચાર કર! ■

સમયના પ્રવાહને કોણ પાછો વાળશે?

શક્ય જ નથી.

આપણે જ અનુરૂપ થયે છૂટકો.

તરત બીજો પ્રશ્ન જાગશે. જે સંસ્કારોને સહારે આજ લગીનું જીવન વિતાવ્યું તે બધા શું ખોટા? ખોટા ન હોય તો પણ આજે તો મરી પરવાર્યા. દુઃખી મનથી પણ તે ભૂલવા જ રહ્યા. આટલી મોટી બાંધછોડ, પળેપળની બાંધછોડ શક્ય છે? સાધારણ માણસના, અનુભવોને આધારે ઘડાયેલા મનને માટે શક્ય છે?

જો નથી તો ત્રીજો વિકલ્પ એ છે કે આપણે એક કોચલામાં ભરાઈ બેસવું. બહારની દુનિયા છે જ નહીં એમ માની લેવું. મોટા ભાગના પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો આમ જ કરે છે. પરિણામે જીવનના જોરદાર પ્રવાહથી વેગળા ધકેલાઈ જાય છે અને કાં તો ભૂતકાળને વાગોળતા નિષ્ક્રિય માણસો બની જાય છે અથવા વર્તમાન કેમ ભૂતકાળ જેવો નથી એની કડવાશ અંતરમાં સંઘરીને દિવસે દિવસે વધારે અતડા ને અળખામણા બનતા જાય છે.

તેમની દશા જોઈને અને તેમની આસપાસનાની દશા જોઈને દયા જાગે છે.

શા સારુ ભાઈ, આવી જાતે ઘડેલી જેલમાં બેસી રહેવું પડે છે તમારે? આ સંસાર તો હંમેશ સરતો રહ્યો છે, ફરતો રહ્યો છે, બદલાતો રહ્યો છે. આપણા પહેલાંની પેઢીઓને પણ સંસારનાં આ સરકણાવેડા નહીં નડ્યા હોય? આપણા વંશજોને નહીં નડે?

શું હાલ ભગવાને ખાસ આપણા પર જ ખાર રાખીને આપણને આવી કસોટીએ ચડાવ્યા છે? આજકાલની છોકરીઓનાં કપડાં કે આજકાલના છોકરાઓનું વર્તન જોઈને ઊકળી પડતી વખતે જો એટલું યાદ કરીએ કે આપણે આપણા બાપદાદા કે મા-દાદી-નાની વગેરેના પહેરવેશ ને વર્તનનું સાંગોપાંગ પુનરાવર્તન કરેલું કે? સહેજે છૂટછાટ નહોતી લીધી શું? તો મિજાજ ઠંડો પડે, મન અંતર્મુખ બને.

શક્ય છે, આપણા વડીલોએ પણ ઘણો ઉત્તાપ વેઠ્યો હશે, આપણને જોઈને!

વળી મેં તો જોયું છે કે બાળકોનું વર્તન બદલાયું હશે, લાગણી બદલાઈ નથી. હાથ જોડીને નમતા નહીં હોય, જી હા કહીને જવાબ આપતા નહીં હોય, ચર્ચામાં છૂટબંધ ભાગ લેતા હશે, મનનું ધાર્યું કરતા હશે - તોયે તેમને મા-બાપ પ્રત્યે પ્રેમ તો છે જ. જરાક માંદગી આવતાં દોડાદોડ કરી મૂકે છે. વીલે મોઢે પથારી આગળ ઊભા રહે છે.

ખૂબ સારું લાગે છે આવું બધું જોઈને. એમ થાય છે કે જ્યાં લગી લાગણીની લીલોતરી જીવે છે ત્યાં લગી કુટુંબજીવનને ઊની આંચ આવવાની નથી. હા, વડીલોએ બદલાવું પડશે અને એ ઘણું મુશ્કેલ લાગશે - આમેય પેલી કહેવત છે ને, કુમળો છોડ વાળીએ તેમ વળે - આ તો મોટાં મોટાં ખખડધજ ઝાડને વાળવાની વાત છે, તે આકરી તો લાગવાની જ!

શરૂઆત કરવી હોય તો ‘અમારા જમાનામાં’ એ શબ્દોથી શરૂ થતાં તમામ વાક્યોને દેશવટો આપવો પડશે. એ શબ્દથી આપણે આપણી જાત અને આપણા શ્રોતાઓ વચ્ચે એક દીવાલ ચણી દઈએ છીએ જેને લીધે પરસ્પર વાર્તાલાપ કે વિચારોનું આદાનપ્રદાન અશક્ય બની જાય છે. પેલી બાજુ ઊભેલો છોકરો કે છોકરી એમ વિચારતા થઈ જાય છે કે તે જમાનો ગયો. હવે નવો જમાનો આવ્યો છે, અમારો જમાનો આવ્યો છે. એમાં અમે અમારી રીતે જીવીશું - તમે પંચાત ન કરો.’

આવું શા માટે થવા દઈએ? જ્યાં લગી જીવીએ છીએ ત્યાં લગી જે જમાનામાં જીવીએ છીએ તે જ જમાનો આપણો છે વળી!

નવરાત્રિનાં ગીતો નથી સંભળાતાં? ગરબા કે રાસ કોઈને મોઢે નથી આવડતા?

તમને નવરાત્રિ લુખ્ખી લાગે છે? જુદી લાગે છે?

મનેય તે શરૂઆતમાં એમ જ લાગ્યું. પછી માનસિક વિરોધ છોડી દીધો તો કીબોર્ડના સ્વરોમાં પણ મધુરતા લાગવા માંડી. સિનેમાની લોકપ્રિય તરજો પર જુવાનિયાંને ઝૂમવાનું, રાસ રમવાનું મન થાય તે કંઈ બહુ નવાઈભર્યું કે અસ્વાભાવિક ના લાગ્યું. ધીમે ધીમે મઝા આવવા લાગી. ઉજાગરા નથી ફાવતા તે ખરું, પણ ચિડાતાં અકળાતાં નિષ્ફળ કોધ કરતાં જાગવું તેના કરતાં આનંદથી કીબોર્ડનું સંગીત માણતાં કેમ ન જાગવું? તબિયતને ઓછું નુકસાન થશે.

સમયના પ્રવાહને કોણ પાછો વાળશે?

વળી કોને ખબર છે? આપણને વેંત નમતા જોઈને જુવાનો હાથ નમે - અને રાસ-ગરબા ગાય પણ ખરા! સમયનો પ્રવાહ પાછો ન વળે પણ ઘડીક થંભે; તો મઝા ન આવે? ■

સમયના પ્રવાહને કોણ પાછો વાળશે?

ઓળખાતાં નથી

માણસ મરીને ફરી પાછો જન્મે ત્યારે એનો કયો અંશ સાથે લઈને અવતરતો હશે તેની તો મને નથી ખબર, પણ અમદાવાદની લુખ્મી ગરમ ધરતી પર ચાલતાં ચાલતાં ચારે પાસથી પાકા ફણસની -ના, કાજુનાં રમકડાં જેવા લાલપીળાં ચકચકિત ફળની સુવાસ મને વીંટળાઈ વળી અને મારી બહાવરી નજર આસપાસ ઊંચે અથડાવા લાગી ત્યારે મેં જોયું કે મુંબઈના શિરીષવૃક્ષનો અહીં પુનર્જન્મ થયો છે. એ જ પાન, એ જ ફૂલ, માત્ર પેલો પરીની પાંખ જેવો આછો ગુલાબી રંગ ત્યાં, મુંબઈ જ રહી ગયો છે. અહીં પ્રગટ્યો છે ફૂલનો પોપટિયો રંગ. જાણે ઘેરા લીલાં પાનમાં રહેલી સ્થૂળતાનો ધીરે ધીરે ત્યાગ કરતાં એણે રંગનાં આવરણ પણ દૂર કરવા માંડ્યાં છે... ડાળીને છેડે પહોંચતાં લગીમાં માત્ર ફિક્કો ધોળો અને પોપટી રંગ જ અંગે અડાડીને એ ફૂલ કંઈક કહે છે... એને આપણી આંખોનો એટલો ભરોસો નથી, હજાર જાતનાં કામકાજમાં વ્યસ્ત આપણી આંખો; પાંપણ પર પાછો પોતાની અને પારકી જંજાળોનો બોજ. રસ્તા પર ચાલતાં ચાલતાં આપણે વળી અટકીએ ક્યારે ને શિરીષના આ નવા અવતારમાં નવ સ્વરૂપે પ્રગટેલાં પુષ્પોને જોઈએ ક્યારે? એટલે જ આ ફૂલોએ પોતાને કહેવાની વાત આંખને નહીં પણ નાકને કહેવાનું પસંદ કર્યું છે. રંગની બાબતમાં જે લજ્જા, સૌમ્યતા અને આભિજાત્ય વાપરીને પાંદડાંની આડશે લપાઈ જવાનું એને ગમ્યું હતું. તેની આ સુવાસની બાબતમાં તો એણે છાયા પણ નથી અડવા દીધી. શી ભભક! પર્વતની ટોચ પરથી પડતું મૂકતો ધોળી જટાળો કોઈ જંગી ધોધ જ જોઈ લો! ક્યાંય કશી સુકુમારતા નહીં, શરમ નહીં, આવરણ નહીં, પકડાપકડીનો કોઈ ખેલ નહીં! સીધું આહ્વાન, સીધું આક્રમણ.

બાકી આ સુગંધ ફૂલની ન હોય. એ તો ફળની જ. પણ આંખ સામે આ ઝાડ ઊભું! ક્યાંય કોઈ ફળ ઝૂલતાં નથી. જે છે તે આ શિરીષનાં ફૂલોની સહેજ પોપટી ઝાંચવાળી સફેદ કલગીનાં ઝૂમખાં; સુવાસનો ધોધ વહેવડાવતાં, ગ્રીષ્મના પ્રખર તાપમાં કરમાઈ જવાની બીકે મંદ મંદ ડોલતાં આ ફૂલો કંઈ મારાં મિત્ર નથી... તેમ છતાં હું એમને સાવ અજાણ્યાં ગણીને ઉવેખીયે શકતી

નથી. મારા શૈશવનાં સાથી, મારાં પરિચિત અને અતિ પ્રિય શિરીષનાં ગુલાબી ફૂલો મને યાદ આવી જાય છે. જાણે નવે અવતારે આવીને એ જ મારી સામે ડોલી રહ્યાં છે. કહે છે, તે વખતે અમારી પાસે સુગંધ નહોતી. એ મેળવવા અમે આખી વૈતરણી નદી પાર કરીને તારી પાસે આવ્યાં. અમારો ગુલાબી રંગ ધોવાઈ ગયો એટલા માટે શું તું અમને માફ નહીં કરે? જો તો, સુવાસનો કેવો અઢળક ખજાનો અમે સાથે લઈને આવ્યાં છીએ - શું તું ઘડી વાર ઊભી નહીં રહે, અમારી ભેટ નહીં સ્વીકારે? અને મારા પગ થંભી ગયા. ગરમ ગરમ પવનની ઝાળ ભુલાઈ ગઈ. રાજકુમાર સામે આવીને ઊભો રહે ત્યારે તેના ઘોડા સામે કોણ જુએ છે? જે પવનની પાંખે ચડીને આ આણમોલ સુવાસ મને વીંટળાઈ વળી હતી તે પવન ગરમ છે કે ઠંડો, ધૂળવાળો છે કે સ્વચ્છ એની પંચાત તે કોણ કરે? જીવનની એ એક વિરલ ક્ષણ હતી. શિરીષની સુવાસ એક સાથે કંઈ કેટલું બધું કહેતી મારે રોમેરોમ દીવા પ્રગટાવતી હતી...

મુંબઈમાં ઊગેલાં અને મેં ચાહેલાં ગુલાબી નિર્ગંધ શિરીષનાં ફૂલો શું મને બેવફા કહી શકે? એના એ જ તો અહીં સામે ઝૂલી રહ્યાં છે... રંગ ક્યાંક મૂકી આવ્યાં છે, સુવાસ ક્યાંકથી લઈ આવ્યાં છે. સંતાકૂકડી રમવા માગે છે, પકડાઈ જવાની ઇચ્છાથી! એમને નિરાશ ક્યાંથી કરું? મારામાં એ હિંમત નથી.

જાણું છું, સ્વજનોનું પણ એમ જ છે. ફરી પાછાં પ્રેમ કરવા આવી જ પહોંચે છે- તકલીફ એક જ છે કે દર વખતે ઓળખાતાં નથી. ■

તો શું થાત?

તે દિવસે વળી મારાં બાને એક મહાતેજસ્વી બહેનનો ભેટો થઈ ગયો. તેમના વૈદુષ્ય અને વક્તવ્યથી આકર્ષાઈને બાએ તેમને અમારે ઘેર જમવા આવવાનું નોતરું આપ્યું જે એમણે અનેક શરતો બાદ સ્વીકાર્યું.

હવે તે શરતોમાંની એક એવી હતી કે એમના ભોજનમાં કોઈ તામસિક દ્રવ્ય ન આવવું જોઈએ. અમારા ઘરમાં તો એવા પ્રકારનું કશું વપરાય તો નહીં જ, પણ જોવા સુધ્યાં ન મળે એટલે બાએ નચિંત જીવે એ શરત પણ સ્વીકારી લીધી. છેવટે છૂટાં પડતી વખતે એ બહેને કહ્યું, “જોજો, લાલ કે લીલું - કંઈ નહીં.”

આ વાક્યને પૂર્વાપર સંબંધ આપ્યા વિના સમજવું કે સમજાવવું મુશ્કેલ હતું એટલે એ સ્થળે શાંતિ છવાઈ ગઈ પણ બા કંઈ એમ ગાંજ્યાં જાય? મૂળે પાટીદારનું લોહી, તેમાંયે ફોજદારનાં દીકરી અને પૂ. ગાંધીજીના સત્સંગને પ્રભાવે છ વખત જેલમાં પણ જઈ આવેલાં એટલે એમણે એ ઘનાકાર શાંતિનો ભંગ કરતાં પૂછ્યું, “તમે શેની, કાપડની કે શાલની વાત કરો છો? પણ આપણે કશો સન્માન સમારંભ ક્યાં રાખ્યો છે? સીધુંસાદું જમવાનું જ છે.”

“એટલે જ ચેતવણી આપું છું - મને મરચું જરીકે હોય નહીં ચાલે.”

“વારુ, તમારે માટે મરચાં વગરનું કાઢી લઈશું, બસ?”

“એટલે, તમે, ગંગાબહેન તમે મરચું ખાઓ છો?”

“હા, થોડુંઘણું તો ખાઈએ.”

“અરરર! છોડી દો, છોડી દો! વહેલી તકે તદ્દન છોડી દો. તમને ખબર નથી, એ તમોગુણી પદાર્થ છે?”

“એવો તો ખાસ ખ્યાલ નહોતો. પણ હવે ધ્યાન રાખીશું.”

“વારુ ત્યારે, મને બરાબર અગિયાર વાગ્યે કોઈ લેવા આવે એવી વ્યવસ્થા કરજો.”

“ભલે.”

બા તો ભલે કહીને છૂટી ગયાં અને ઘરે આવીને મારાં ભાભીને આ સૂચના આપીને બિલકુલ નિશ્ચિંત થઈ ગયાં.

અમને બધાંને આ મહાન અતિથિનાં દર્શન અને પરિચયનું થોડુંઘણું કુતૂહલ હતું પણ તદ્દન મરચાં વગરની રસોઈ કેવી લાગશે એની થોડીઘણી ચિંતા પણ હતી.

પરંતુ ભાભી એટલે વાત્સલ્યમૂર્તિ! એમણે અમને નિશ્ચિંત કર્યા કે પેલાં બહેનને માટે મોળું કાઢી લઈને આપણા બધા માટે રોજના જેવી જ રસોઈ કરીશ. આમ મરચાંપુરાણ તો જાણે પત્યું.

વિદુષી બહેન સમયસર પધાર્યાં, કેટલાંક વાગ્મૌક્તિકો વેર્યાં અને જમવા બેઠાં. અડધે રસ્તે પહોંચ્યા પછી એકાએક એમની નજરે કંઈક ચડ્યું એટલે ઉગ્ર અને તીવ્ર સ્વરે એમણે ચીસ પાડી, “ગંગાબહેન! આ શું?”

ક્ષણાર્ધમાં આખું ઘર છોભીલું પડી ગયું. અરે રે, માનવંતા મહેમાનની થાળીમાં કંઈ જીવજંતુનો અનધિકાર પ્રવેશ થયો હશે કે શું?

પણ સદ્ભાગ્યે એવું કશું હતું નહીં. કઢીની વાટકીમાં વઘારના મરચાનો તુવેરના દાણાથીયે નાનો એક કાળો કટકો તરતો હતો!

“મરચું! મરચું! આટઆટલી ચેતવણી આપ્યા પછી પણ મારા ભોજનમાં મરચું! થી શરૂ કરીને એ બહેને સતત દસ મિનિટ લગી જે વાગ્ધારા વહાવી છે! એમાં મુખ્ય વાત એ હતી કે મરચાંથી તમોગુણ વધે. એટલે એ ખાનાર વ્યક્તિને ક્રોધ ચડે, ક્રોધમાંથી હિંસા ને હિંસામાંથી હત્યા!

બાપ રે બાપ! આવું કશું તો અમે કદી જાણ્યું જ નહોતું. બિચારાં ભાભી તો સાવ ગભરાઈ ગયેલાં. એ માંડ માંડ બોલ્યાં, “પણ મેં તો સત્તર જણની કઢીના વઘારમાં એક જ મરચું નાખેલું.”

“શું કરવા? મેં તમને ના નહોતી કહી?”

તો શું થાત?

“કહી’તી પણ લાલ કે લીલું મરચું નહીં વાપરવાનું એવું કહ્યું’તું ને!”

“હા! બહેન! તમે એ કઢી રહેવા દો. એને બદલે દહીં લેજો. ચાલો, જમી લો.”

“હવે? ના! મારાથી તમારા ઘરમાં અત્યારે કે ભવિષ્યમાં ક્યારેય કશું જ મોંમાં ન મુકાય. હું હમણાં જ જઈશ. મારા જવાની વ્યવસ્થા કરો.”

શું થાય? અમે નિરુપાય હતાં. સાત્ત્વિક વિદ્યુષીએ પાણી કે મુખવાસ સુધ્ધાંનો સ્વીકાર કર્યા વગર આપેલું વચન ન પાળનાર લોકો વિશેનો એમનો અભિપ્રાય ઉચ્ચ સ્વરે અને શબ્દોની લેશમાત્ર કરકસર સિવાય બહાર પાડ્યો અને મુખમુદ્રા પર મૂળનાયકને સ્થાને ક્રોધ તથા ઉપદેવ દેવીઓની જગ્યાએ આણગમો, ચીડ, સાત્ત્વિક આહારના ગુણ વગેરેની પ્રશંસા આદિ મનોભાવોની સ્થાપના કરીને અમારા ઘરનો ત્વરિત ત્યાગ કર્યો.

વાવાઝોડા પછીના સન્નાટામાં મોટા ભાગે મૌનનું સામ્રાજ્ય હોય છે. તેનો ભંગ કરતાં મેં કહ્યું, “હાશ! આ બહેન કેટલાં ડાહ્યાં છે કે મરચું નથી ખાતાં!”

આસપાસનાં સૌએ મારી સામે પ્રશ્નાત્મક નજરનો વરસાદ વરસાવ્યો તેથી લેશમાત્ર ચલિત ન થતાં મેં આગળ કહ્યું, “બિચારાં મરચું નથી ખાતાં તોયે આટલાં બધાં ક્રોધી છે તો જો મરચું ખાતાં હોત તો એમનું શુંનું શું થઈ જાત?” ■

મુંબઈ અને મારું લેખન

અકબર અને ઔરંગઝેબની સરખામણી કરો અને સમાન તથા વિરોધી તત્ત્વો બતાવો - આવી જાતનો આદેશ પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રોમાં ઘણી વાર અપાતો અને એવો જ એક બીજો પરીક્ષકોનો માનીતો આદેશ તે શહેર અને ગામડાંનું જીવન સરખાવો.

મને આ બન્નેમાંથી એકે આદેશ બહુ ગમતો નહીં અને ડહાપણભર્યો લાગતો નહીં, ખાસ કરીને શહેર અને ગામડાંવાળો તો જરા પણ નહીં. કારણ કે મારા જન્મથી માંડીને જે સ્થળે હું રહી તે સાન્તાક્રુઝમાં અને મારા વતન ધર્મજમાં મને બહુ મોટો હાથીઘોડાનો ફેર લાગતો જ નહોતો. બેમાંથી એકે જગ્યાએ વીજળી નહોતી, વસ્તી પણ લગભગ સરખી જ હતી અને ખેતરો, વૃક્ષો, પક્ષીઓ બંને જગ્યાએ એટલાં જ જોવા મળતાં. જોકે સાન્તાક્રુઝમાં દરિયો હતો તેમ જ તાડનાં અને નાળિયેરીનાં ઝુંડ; જ્યારે ધર્મજમાં વાંદરાં અને મોર બહુ જોવા મળે તે સાન્તાક્રુઝમાં ના મળે એ મુશ્કેલી ખરી.

પણ જેમ જેમ હું મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ મારું રળિયામણું સાન્તાક્રુઝ પણ ગામડું મટીને પરું - કહો ને કે ઉપનગર અને પછી તો નગર જ બનતું ગયું. આ આખાં પરિવર્તનનો તે વખતે ખ્યાલ નહોતો આવતો કારણ કે શરૂઆતમાં આ બધી પ્રક્રિયા બહુ ધીમી હતી. આજે આ ધમાલિયા, ઘોંઘાટિયા, ગંદકીભર્યા અને ગુનાખોરીથી ખદબદતા શહેરમાં હું કશોક બહારથી આવીને રહેવા માંડી હોત તો હું કંઈ પણ લખી શકી હોત? ધારો કે લખત તોયે 'મિત્રાનાં જોડકણાં', કે 'પરદુઃખભંજન પેસ્તનજી' તો ન જ લખી શકી હોત. એક લેખકના ચિત્તને એની પોતાની રીતે વિકસવા જે અવકાશ જોઈએ, જે એકાન્ત જોઈએ તે મને ક્યાંથી મળત? મારી જિંદગીની શરૂઆત જે નૈસર્ગિક વાતાવરણમાં થઈ તેનો મારા ચિત્તતંત્રને ઊંડો અને ચિરસ્થાયી ફાયદો થયો.

અને આની સાથેસાથે જ સાક્ષરો, વિવિધ ક્ષેત્રની પ્રતિભાવંત વ્યક્તિઓ, પુસ્તકો અને ઉચ્ચ કક્ષાની શિક્ષણસંસ્થાઓનો લાભ મળ્યો. મારી માતૃભાષા ઉપરાંત બીજી ભાષાઓનો નિકટનો પરિચય થયો. નાની ઉંમરે મેં લખવાનું શરૂ કર્યું તે વાત સૌએ સ્વાભાવિકતાથી સ્વીકારી લીધી અને સર્જનની સાથે સાથે

જ મુદ્રણ - પ્રકાશનનાં જે અંગો અનિવાર્યપણે જોડાયેલાં છે એની સમજ પણ મારામાં કેળવાઈ. એકલી કલ્પનાથી નથી ચાલતું, એક શિસ્ત પણ હોવી જરૂરી છે એ કડવો ઘૂંટડો પંદર વરસની ઉંમરથી અંગ્રેજી અખબારમાં કોલમલેખનના કેફની સાથે સાથે જ ગળવો પડ્યો એ આ મુંબઈ શહેર વગર બીજે ક્યાં બનત?

આ નગરની વિશાળતા અને વ્યક્તિ તરફની નિર્લેપતાના બીજા ફાયદા પણ મને મળ્યા છે. ઘણી વાર વાર્તા લખવાનું ભૂત માથે બરાબર સવાર થયું હોય ત્યારે ઈરાનીની હોટલમાં 'એક લેમન, એક ખારી'નો ઓર્ડર આપીને આરસના મોટા મેજ પર મારાં કાગળિયાં પાથરીને મેં વાર્તા પૂરી કરી છે - કોઈએ મને એવું ભાન નથી કરાવ્યું કે હજુ વીસ વરસ પણ નથી થયાં એવી છોકરીને માટે આ વિચિત્ર વર્તન કહેવાય.

થર્ડ ક્લાસ તે વખતે હતો. એ થર્ડ ક્લાસના સ્ત્રીઓના ડબામાં બેસીને કેટલી બધી વાર મુસાફરી કરી છે! ઘણી વાર એમ લાગે કે નોકરી કરવા જતી આ બધી સ્ત્રીઓના ચહેરા એમના જીવનની વાત કહે છે. ક્યારેક ત્યાં જ સાંકડે-માંકડે ગોઠવાઈને લખવા માંડું, સાન્તાક્રુઝ જતું રહે એનો પણ ખ્યાલ ન આવે. બહુ મઝાના દિવસો હતા એ!

એક વાર સાંગલી બેન્ક બિલ્ડિંગમાં ઓફિસ ભાડે રાખીને એક પ્રકાશન સંસ્થા ચલાવવાનો અભરખો થયેલો. ધારેલી એવી ધનવર્ષા તો થઈ નહીં એટલે 'કમ્પ્લીટ વર્ક્સ ઓફ મહાત્મા ગાંધી'ના અનુવાદનું કામ શરૂ કર્યું. ગાંધીજી ગમે અને અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી બન્ને ભાષા પણ ગમે, છતાં ક્યારેક બહુ થાકી જાઉં. એ થાક ઉતારવાનો અને સર્જનાત્મક લેખનની પીડા તથા આનંદ અનુભવવાનો દિવસ એટલે ગુરુવાર. તે દિવસે મારે 'વડવાનલ'નું પ્રકરણ લખીને સુરત 'ગુજરાતમિત્ર'માં મોકલવાનું હોય. પૂરું પેજ એટલે પાકા આઠ કોલમનું લખાણ એક જ દિવસમાં લખું અને આગળનું પ્રકરણ લખતી વખતે જોવા થાય માટે એની નકલ કરું. બહાર બિચારો પ્યૂન કાગને ડોળે રાહ જુએ કે ક્યારે આ બાઈ પરવારે ને મારા હાથમાં લખોટો પકડાવે! કારણ કે એને બોમ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશને જઈ ગુજરાત મેઈલના ટપાલના ડબામાં એ કવર પધરાવવાનું હોય. મને પણ લખતાં લખતાં એની દુર્દશાના વિચારથી દુઃખ થાય અને દર વખતે સંકલ્પ કરું કે હવે તો એક દિવસ આગળથી જ

લખી રાખવું છે, પણ વળી પાછા રામ એના એ. તેમાં પણ લખી લીધેલા પ્રકરણની જલદી જલદી નકલ કરતી વખતે તો મારા હૃદયના ઊંડાણમાંથી ઈશ્વરને એટલી પ્રાર્થના કરતી કે તું આવી અજબગજબની દુનિયા બનાવે છે તો તારાથી એક એવું મશીન ન બની શકે કે જેમાં હું જે લખું છું એની તરત જ અદલોબદલ મારા અક્ષરમાં જ નકલ તૈયાર થઈ જાય? હે ભગવાન, મારું એક આટલું નાનકડું કામ તું કર ને! મારે માથેથી કેટલો મોટો બોજો ઊતરી જાય?

બીજું કોઈ માને કે ન માને, હું તો દઢપણે માનું છું કે ઝેરોક્સ મશીનની શોધ ભગવાને માણસ પાસે કરાવી તે મેં આર્ત હૃદયે વરસભર કરેલી સાપ્તાહિક પ્રાર્થનાઓનું જ ફળ છે! ■

સામા છેડાની વાત

જાણું છું, આજકાલ પશુપંખીમાં રસ લેવાની અને એમની ચિંતા કરવાની વાતોનું બજાર ગરમાગરમ છે. એમાં માંડી પડેલા તો મહાસુખ માણે જ છે પણ દેખાણહારા – એટલે કે આંખમીંચાણહારા – માત્ર દાઝતા નથી, એમના નાગરિકત્વ વિશે જ શંકા કરવામાં આવે છે.

પણ જરા વિચાર કરો, કોઈ એમ રાતદહાડો તમારા માથા પર ઝઝૂમ્યા કરે, તમે શું ખાઓ છો ને ક્યારે ખાઓ છો, કેવી રીતે ખાઓ છો ત્યાંથી માંડીને તમારા જીવનની એકેએક બાબત કેમેરાની આંખે જોયા કરે અને આખી દુનિયાને બતાવ્યા કરે તો તમને ગમે? પશુપંખીને પણ પોતાનું એકાંત પ્રિય હોય કે નહીં?

સરકસ વિરુદ્ધ અવાજ ઊઠ્યો હતો તેવો ને તેવો પ્રાણીબાગ વિરુદ્ધ પણ ઊઠ્યો જ હશે – મને લાગે છે કે ઊઠ્યો હતો જ, પણ એનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું દેખાતું નથી. શાનું આવે? આરામથી શીંગચણા ખાતાંખાતાં આખી દુનિયાનાં જાનવર-જળચર પશુપંખી સમેત જોવા મળતાં હોય અને પ્રાણીબાગવાળાઓની બેદરકારી વિશે અફલાતૂન ભાષણો ઝાડવાની તક મળતી હોય તો કોઈ તે શા માટે જતી કરે?

બાકી એમ માનતા હો કે માનવેતર જાતિ માટે ખરેખરો પ્રેમ બધાને ફૂટી નીકળ્યો છે તો તમારી મોટી ભૂલ થાય છે. જે જીવ જ્યાં પેદા થયો ત્યાં એને નિરાંતે જીવવા દેવો અને એની જીવનપદ્ધતિમાં ડોકિયાં કરી કરીને ખલેલ ન પહોંચાડવી એ જ સાચો પ્રેમ છે. બધું તો ઠીક, એની પ્રજનનની સ્વતંત્રતા સુધ્યાં ઝૂંટવી લેવી એટલી હદ લગી આપણો કહેવાતો પ્રાણીપ્રેમ પહોંચી જાય ત્યારે તો કોઈએ લાલ ઝંડો બતાવવો જોઈએ કે નહીં?

પ્રાણીઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થાય ત્યારે બધા સંસ્કારી નાગરિકો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે પણ આપણું વધારે પડતું કુતૂહલ અને દખલગીરી એને માટે જવાબદાર હોઈ શકે એવો વિચાર કેમ આવતો નથી?

લાખો વરસોથી જાતજાતના જીવો આ પૃથ્વી પર છે. કેટલાકનો કુદરતી કારણોસર નાશ પણ થયો હશે પણ આપણે નિરીક્ષણને બહાને એમનું એકાંત

છીનવી લઈએ છીએ અને એમના રક્ષણને નામે વળી બીજા કેટલાક જીવોને નુકસાન પહોંચાડીએ છીએ તેનું શું?

પ્રાણીઓ વગર ચલાવતાં તો હવે કદાચ ન ફાવે, બહુ મોડું થઈ ગયું છે. પણ પ્રાણીજ વસ્તુઓ વગર ચલાવતાં શીખી શકાય. જો કે યંત્રોપાસના જે તેજ ગતિથી વધી રહી છે તે જોતાં આપણે પ્રાણીઓને આપણી ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત પણ કરી શકીએ - આજે નહીં તો આવતી કાલે.

પણ આપણી ખૂબી વળી એવી કે ઘરમાં કૂતરાંબિલાડાં પાળીને અઢળક સ્નેહ ઢાળવાની હરીફાઈમાં પણ ઊતરીએ. ખરેખર, કોર્ટમાં સોગંદ ખાવા પડે છે એવા ખાઈને કહેજો જોઈએ - તમારો ખાલીપો ભરવા માટે એ બિચારાંને સાધન બનાવવામાં કેટલો ન્યાય રહેલો છે? કબૂલ, એમને તમે બાદશાહી ઠાઠમાઠથી રાખો છો પણ બાદશાહીપણાની એ કલ્પના માણસની છે, કૂતરા કે બિલાડાની નહીં. તેઓ જો બોલી શકે તો તેમની સુખની વ્યાખ્યા કદાચ તેમના જાતભાઈઓ વચ્ચે સ્વતંત્રપણે રહેવાની પણ હોય. તમને શી ખબર કે એમના ખોરાક, આરામ ને સારવાર પાછળ તમે જે જંગી રકમો ખરચો છો તે માટે તેઓ તમારા ખરેખર આભારી છે?

ચાલો, પાળવામાં આવતાં પ્રાણીઓની વાત છોડો, જંગલનાં પશુઓમાં તમને અખૂટ રસ હોય તો જંગલો ખૂંદવા કેમ નથી જતા? કોઈ બિચારો ફોટોગ્રાફર કલાકોના કલાકો અગવડ વેઠીને તમારી સમક્ષ પ્રાણીજગતની રોજિંદી ઘટમાળ રજૂ કરે ત્યારે ‘ઓહો! એમ કે?’ કરીને ફટ દઈને ચેનલ બદલી નાખો છો તે વખતે એવો વિચાર આવે છે કે આ ન જોયું હોત તોયે ચાલત? આ કુતૂહલને કારણે કેટલા જીવોને કેટલો ત્રાસ પહોંચે છે!

મને તો લાગે છે કે પ્રાણીઓને એમની મેળે શાંતિથી જીવવા દઈએ અને આપણે આપણા માનવજગતમાં શાંતિથી જીવીએ તે વધારે સારું. પણ આપણે આપણી દુનિયા એવી કરી મૂકી છે કે ડગલે ને પગલે જુદી જુદી જાતની માનવ સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. આમાં શાંતિથી શી રીતે જિવાય? કદાચ એટલે જ આપણે માનવોને બદલે પ્રાણીઓ તરફ મન વાળ્યું છે. આપણને વાળવું પડ્યું છે. મનોરંજનનું મનોરંજન અને ઉમદા સેવાકાર્ય કર્યાનો સંતોષ, આપણે માટે સોદો ખોટો નહીં, પણ મત દર્શાવવાની તક મળે તો પ્રાણીજગત એક અવાજે કહે, ‘ભાઈસા’બ! અમને અમારી રીતે જીવવા દો!’ ■